

RAQAMLI HUQUQ SHAKLLANISH JARAYONIDA AXBOROT OLISH VA TARQATISHNING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI

Sherzod Polotov

polotovsh@gmail.com

Toshkent davlat yuridik universiteti
Yoshlar va sport boshqarmasi direktori

Abstract. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida axborot olish va tarqatish huquqining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari kompleks tahlil qilinadi. Muallif ushbu huquqning doktrinal mazmunini ochib berib, uning asosiy tarkibiy elementlari — axborotni izlash, olish va erkin tarqatish komponentlari o‘zaro uzviy bog‘liqlikda yoritadi. Raqamli muhitda axborot munosabatlarning markazlashgan modeldan tarmoqlashgan modelga o‘tishi, platformalar va sun‘iy intellekt algoritmlarining axborot oqimiga ta‘siri natijasida yuzaga kelayotgan yangi konstitutsiyaviy-huquqiy muammolar tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli huquq, axborot erkinligi, konstitutsiyaviy muvozanat, algoritmik boshqaruv, blogerlik instituti.

Kirish.

XXI asrda raqamli transformatsiya jarayonlari ijtimoiy munosabatlar tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida axborot ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va tarqatish mexanizmlari sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy va siyosiy tizimlarga, balki konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning mazmuniga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Axborot olish va uni erkin tarqatish huquqi demokratik-huquqiy davlatning tayanch konstitutsiyaviy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur huquq O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan bo'lib, u xalqaro huquq normalari, xususan 1966-yilgi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 19-moddasi hamda Yevropa Inson huquqlari konvensiyasining 10-moddasi bilan uyg'un rivojlanadi. Shu bilan birga, raqamli makonda ushbu huquqni amalga oshirish mexanizmlari an'anaviy konstitutsiyaviy yondashuvlardan farq qiluvchi murakkab huquqiy kolliziyalarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli huquq shakllanishi sharoitida axborot olish va tarqatish huquqining konstitutsiyaviy-huquqiy tabiatini tizimli ravishda tahlil qilish, doktrinal va amaliy muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning konseptual yo'nalishlarini asoslab berishdan iborat.

Axborot olish va tarqatish erkinligi so'z va ifoda erkinligining tarkibiy elementi sifatida shaxsning konstitutsiyaviy maqomini belgilovchi asosiy huquqlardan biridir. Doktrinal jihatdan mazkur huquq uch tarkibiy komponentdan iborat: axborotni izlash huquqi, axborotni olish huquqi va axborotni erkin tarqatish huquqi. Ushbu komponentlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular axborot aylanishining konstitutsiyaviy mexanizmini shakllantiradi.

Raqamli transformatsiya natijasida axborot aylanishining subyektlari va obyektlari keskin kengaydi. Agar an'anaviy modelda axborot tarqatish asosan davlat organlari va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilgan bo'lsa, raqamli muhitda har bir foydalanuvchi potensial axborot ishlab chiqaruvchiga aylandi. Shu tariqa axborot munosabatlari markazlashgan modeldan tarmoqlashgan (networked) modelga o'tdi.

Biroq mazkur jarayon konstitutsiyaviy-huquqiy muammolarni ham yuzaga chiqardi. Jumladan, platformalarning algoritmik mexanizmlar orqali axborot oqimini boshqarishi, sun'iy intellekt asosida kontentni avtomatik filtrlash, "raqamli soyabon" (digital gatekeeping) fenomeni hamda shaxsiy ma'lumotlarning keng ko'lamda qayta ishlanishi axborot erkinligi mazmuniga yangi cheklov shakllarini olib kirmoqda.

Shu munosabat bilan "raqamli konstitutsiyaviy muvozanat" konsepsiyasi nazariy jihatdan asoslanishi lozim. Mazkur muvozanat axborot erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, milliy xavfsizlik va platformalar javobgarligi o'rtasida mutanosib nisbatni ta'minlashga qaratilgan. Bu esa konstitutsiyaviy nazoratning yangi shakllarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Axborot erkinligi bo'yicha xalqaro standartlar raqamli makonda ham o'z kuchini saqlab qoladi. Biroq ularning qo'llanilishi evolyutsion talqin (living instrument doctrine) asosida amalga oshiriladi. Yevropa Inson huquqlari sudi o'z qarorlarida ifoda erkinligi nafaqat jamiyat tomonidan ijobiy qabul qilinadigan fikrlarni, balki bahsli, keskin yoki bezovta qiluvchi g'oyalarni ham qamrab olishini ta'kidlab keladi.

Sud amaliyotida ishlab chiqilgan "zaruriyat" va "mutanosiblik" mezonlari raqamli muhitda ham universal test sifatida qo'llanilishi lozim. Xususan, Delfi AS v. Estonia ishida internet platformasining foydalanuvchilar tomonidan

joylashtirilgan noqonuniy kontent uchun muayyan sharoitlarda javobgar bo'lishi mumkinligi e'tirof etilgan. Ushbu yondashuv platformalar erkinligi va shaxs sha'ni hamda qadr-qimmatini himoya qilish o'rtasidagi muvozanatni belgilashga xizmat qiladi.

Raqamli muhitda mazkur tamoyillar quyidagi yo'nalishlarda transformatsiyalanadi: algoritmik moderatsiya ustidan sud nazoratini kuchaytirish, kontentni olib tashlash jarayonining protsessual shaffofligini ta'minlash, foydalanuvchilarning samarali huquqiy himoya vositalariga ega bo'lishini kafolatlash.

Raqamli davrda blogerlik axborot munosabatlarining mustaqil instituti sifatida shakllandi. Blogerlar klassik ommaviy axborot vositalaridan farqli ravishda tahririy nazorat tizimidan tashqarida faoliyat yuritishi, mustaqil monetizatsiya mexanizmlariga ega bo'lishi va keng auditoriyaga tezkor ta'sir ko'rsatishi bilan ajralib turadi.

Mualliflik yondashuvi asosida blogerlikni quyidagicha ta'riflash mumkin: blogerlik — bu raqamli platformalar orqali tizimli ravishda ijtimoiy ahamiyatga ega axborot, tahlil va mualliflik pozitsiyasiga asoslangan kontent yaratish, uni ommaga tarqatish hamda auditoriya bilan interaktiv kommunikatsiyani amalga oshirishga qaratilgan mustaqil axborot-huquqiy faoliyat turidir.

Mazkur ta'rif blogerlikning uch muhim belgisi — tizimlilik, ommaviylik va ta'sirchanlikni aks ettiradi. Shu bois blogerlik faoliyatining huquqiy maqomini aniqlashda auditoriya qamrovi, monetizatsiya darajasi, axborotning ijtimoiy rezonansi va faoliyatning muntazamligi kabi mezonlar nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Biroq blogerlikni ortiqcha regulyatsiya qilish so'z erkinligining mohiyatiga putur yetkazishi mumkin. Muammo blogerlikni cheklashda emas, balki noto'g'ri

axborot va disinformationga qarshi institutsional mexanizmlarni shakllantirishdadir. Shu nuqtai nazardan faktcheking institutlarini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va platformalar algoritmlarining ochiqligini ta'minlash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Raqamli muhitda axborot erkinligi ko'pincha shaxsiy hayot daxlsizligi bilan to'qnashadi. Ochiq ma'lumotlar siyosati davlat boshqaruvida shaffoflikni ta'minlasa-da, shaxsiy ma'lumotlarning haddan tashqari oshkor qilinishi konstitutsiyaviy huquqlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli "legitim manfaat" testi konstitutsiyaviy kolliziyalarni hal etishda universal metodologik vosita sifatida qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir. Mazkur test uch bosqichdan iborat: oshkor etishdan ko'zlangan maqsadning legitimligi, cheklovning zarurligi va mutanosibliigi hamda kamroq zarar yetkazuvchi alternativ vositaning mavjud emasligi. Bu yondashuv huquqiy aniqlik va adolat tamoyillarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Axborot oqimlarining algoritmik boshqaruvi konstitutsiyaviy huquqlarning yangi o'lchamini yuzaga keltirdi. Avtomatlashtirilgan qarorlar natijasida kontentni bloklash, reytingni pasaytirish yoki ko'rinuvchanlikni cheklash holatlari sodir bo'lmoqda. Bu esa protsessual adolat va huquqiy aniqlik tamoyillarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

"Right to explanation" konsepsiyasini milliy qonunchilikka integratsiya qilish foydalanuvchining avtomatlashtirilgan qaror sabablarini bilish huquqini kafolatlaydi. Shuningdek, mustaqil algoritmik audit mexanizmlarini joriy etish va notice-action-appeal modelini qo'llash konstitutsiyaviy kafolatlarning real ishlashini ta'minlaydi.

Xulosa

Raqamli huquq shakllanish jarayoni axborot olish va tarqatish huquqining mazmunini kengaytirish bilan birga, uning amalga oshirilish mexanizmlarini murakkablashtirmoqda. Shu bois konstitutsiyaviy-huquqiy doktrina raqamli konstitutsiyaviy muvozanat modelini ishlab chiqishi, blogerlik institutining huquqiy maqomini aniqlashtirishi, platformalar faoliyati ustidan samarali nazorat mexanizmlarini shakllantirishi hamda sun'iy intellekt asosidagi qarorlar ustidan protsessual kafolatlarni mustahkamlashi lozim.

Faqat shundagina raqamli transformatsiya inson huquqlarini cheklovchi omil emas, balki ularning amaliy realizatsiyasini kengaytiruvchi konstitutsiyaviy rivojlanish bosqichi sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. International Covenant on Civil and Political Rights. – United Nations, 1966.
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights). – Council of Europe, 1950.
4. Manuel Castells. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell, 1996.
5. Inoyatov, N. (2025c). VITAL AND SOPHIA ROBOTS AS NEW LEGAL SUBJECTS IN THE DIGITAL AGE. *Review of Law Sciences*, 9(2), 109–116. <https://doi.org/10.51788/tsul.rols.2025.9.2./ugio1061>
6. Yochai Benkler. *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. – New Haven: Yale University Press, 2006.
7. Lawrence Lessig. *Code and Other Laws of Cyberspace*. – New York: Basic Books, 1999.
8. Inoyatov, N. (2025). ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND AUTONOMOUS VEHICLES: ISSUES OF LEGAL SUBJECTIVITY IN THE DIGITAL ERA. *Jurisprudence*, 5(2), 38–46. <https://doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.5.2./ecz6798>
9. Jack Balkin. Digital Speech and Democratic Culture: A Theory of Freedom of Expression for the Information Society // *New York University Law Review*. – 2004.
10. Julie E. Cohen. *Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism*. – Oxford: Oxford University Press, 2019.
11. Shoshana Zuboff. *The Age of Surveillance Capitalism*. – New York: PublicAffairs, 2019.

12. Giovanni De Gregorio. *Digital Constitutionalism in Europe*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

13. David Kaye. *Speech Police: The Global Struggle to Govern the Internet*. – New York: Columbia Global Reports, 2019.

14. Inoyatov, N. (2025) Legal personhood for AI and Robots. Tsul legal report, 6(2), 25-32. 10.51788/tsul.l.r.6.2./TBIX7671

15. Oreste Pollicino, Bassini M. Reconciling Right to Be Forgotten and Freedom of Information in the Digital Age // *German Law Journal*. – 2014.

16. Wolfgang Hoffmann-Riem. Modernising Constitutional Law: Challenges of the Information Society // *European Journal of Law and Technology*. – 2014.

17. European Court of Human Rights. Case of *Delfi AS v. Estonia* (Application no. 64569/09). Judgment of 16 June 2015.